

XANIMANA ƏLİBƏYLİNİN DRAMLARINDA MİLLİ RUHU ƏHTİVA EDƏN POETİK NÜMUNƏLƏR

Dr. İlhamə AGAZADE*

Xülasə. Həyatı, ətraf aləmi, dövrü, zamanı dramaturgiyada əks etdirmə digər janrlara nisbətən daha çətin və mürəkkəbdir. XX əsrin ortalarında Azərbaycan uşaq dramaturgiyasını və teatrını öz pyesləri ilə zənginləşdirən sənətkarlardan biri Xanımana Əlibeyli olmuşdur. Uşaq dramaturgiyasının dəyərli nümunələri sırasında olan bu pyeslər yeni nəslin tərbiyəsində əhəmiyyətli rol oynamışdır. Xanımana Əlibeylinin yaradıcılığı humanist ideyaları təbliğ edən fikirləri ilə seçilir. Şairə elə mövzular seçib ki, dövrdən asılı olmayaraq, əsərləri hər zaman müasir səslənir, aktuallığı ilə diqqət çəkir. Onun pyeslərinin əksəriyyəti alleqorik səpkidə qələmə alınıb, fikirlərini rəmzi adlar, eyhamlar vasitəsilə çatdırır. Tədqiqatçılar 1960-90-cı illər ədəbiyyatını səciyyələndirərkən bu dövrdə daha çox tarixi yaddaşın bərpası, milli-mənəvi dəyərlərə və kökə söykənən məqamların qabarıq nəzərə çarparından bəhs açmışlar. Xanımana Əlibeylinin də dram əsərləri zamanın tələbini ehtiva etmə gücünə malik olmuşdur. Qarabağ problemi şairəni də olduqca narahat edirdi. Xanımana Əlibeyli çox böyük məharətlə bu hadisəni xatırlatmaqla uşaqların təfəkkür tərzinin, mənəvi-əxlaqi tərbiyəsinin inkişafına, onlarda vətənpərvərlik duyğularının formalaşmasına çalışmışdır. Xanımanın dram yaradıcılığında folklorlardan istifadə geniş şəkildə özünü göstərir. Nağıllardan bəhrələnen sənətkar daha çox romantik ruhlu pyeslər yaratmağa üstünlük vermişdir. Onun pyesləri uşaq dramaturgiyasını yeni-yeni ideyalarla, obrazlarla zənginləşdirmiş, xüsusən də nağıl motivləri əsasında qələmə alınmış pyesləri öz ətrafına çoxsaylı oxucu və tamaşaçı yığa bilmişdir.

Açar sözlər: poetik, dram, uşaq, səhnə, milli ruh.

HANIMANA ALİBƏYLİ'NİN DRAMALARINDA MİLLİ RUHU İÇEREN ŞİİRSEL ÖRNEKLƏR

Öz. Dramada həyatı, dünyayı, dönemi, zamanı yansıtmak digər türlərə görə daha zor və kəməşiktir. XX. yüzilyın ortalarında Alibeyli Hanımana, oyunlarıyla Azərbaycan çocuk tiyatrosunu zenginləştiren sanatçılardan biridir. Çocuk dramasının deęerli örnekleri arasında yer alan bu oyunlar, yeni neslin yetişmesinde önemli rol oynamıştır. Alibeyli Hanımana'nın çalışmaları, hümanizmi destekleyen fikirleriyle öne çıkmaktadır. Şair öyle temalar seçmiştir ki, dönem ne olursa olsun eserleri her zaman modern görünür ve alaka düzeyi ile dikkat çeker. Oyunlarının çoęu alegorik tarzda yazılmış, fikirlerini sembolik isimler ve ipuçlarıyla aktarmıştır. Araştırmacılar, 1960ların ve 1990ların edebiyatını karakterize ederken, tarihi hafızanın canlanmasından, ulusal-manevi değerlere ve köklere yapılan belirgin vurgudan bahsettiler. Alibeyli Hanımana'nın oyunları da dönemin taleplerini karşılayacak gücedir.

ORCID ID : 0000-0002-2452-2060

DOI : 10.31126/akrajournal.1124429

Geliş tarihi : 01 Haziran 2022 / Kabul tarihi: 17 Eylül 2022

*Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Nizami Gencevi Onuruna Edebiyat Enstitüsü.

Karabağ sorunu şairi de endişelendirdi. Alibeyli Hanımana, bu olayı büyük bir ustalıkla hatırlatarak, çocukların düşünce, ahlaki ve etik yetişme biçimlerini geliştirmeye, onlarda bir vatanseverlik duygusu oluşturmaya çalışmıştır. Hanımana'nın dramasında folklorun kullanımı yaygın olarak kendini gösterir. Sanatçı, masallardan yararlanarak daha romantik oyunlar yaratmayı tercih etmiştir. Oyunları, özellikle masal motiflerine dayalı oyunlar olmak üzere çok sayıda okuyucu ve seyircinin ilgisini çeken çocuk dramasını yeni fikir ve imgelerle zenginleştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: şiirsel, drama, çocuk, sahne, millî ruh.

POETIC EXAMPLES CONTAINING NATIONAL SPIRIT IN HANIMANA ALIBEYLI'S DRAMAS

Abstract: Reflecting the life, world, period and time in dramaturgy is more difficult and complex than other genres. In the middle of the 20th century, Alibeyli Hanımana is one of the artists who enriched the Azerbaijani children's theater with her plays. These plays, which are among the valuable examples of children's drama, played an important role in raising the new generation. Alibeyli Hanımana's works stand out with her ideas supporting humanism. The poet has chosen such themes that regardless of the period, her works always look modern and attract attention with their relevance. Most of her plays were written in an allegorical style, conveying her ideas with symbolic names and clues. In describing the literature of the 1960s and 1990s, researchers talked more about the restoration of historical memory and the prominence of national and spiritual values and roots. Alibeyli Hanımana's plays also had the power to meet the demands of the period. The Karabakh problem also worried the poet. Alibeyli Hanımana, by reminding this event with great skill, tried to develop children's thinking, moral and ethical upbringing and to create a sense of patriotism in them. The use of folklore in the drama of Hanımana shows itself widely. The artist preferred to create more romantic games by making use of fairy tales. Her plays enriched children's drama with new ideas and images, which attracted the attention of many readers and spectators, especially plays based on fairy tale motifs.

Key Words: poetic, drama, child, stage, national spirit.

Giriş

Həyatı, ətraf aləmi, dövrü, zamanı dramaturgiyada əks etdirmə digər janrlara nisbətən daha çətin və mürəkkəbdir. Mirzə Fətəli Axundovdan başlayaraq bütün mütəfəkkirlər gözəl bilirdi ki, hər bir səhnə əsəri maariflənmənin ən tərbiyəvi üsuludur. Azərbaycanda dramaturgiyanın yaranmasından təxminən yarım əsr sonra uşaq dramı, eləcə də uşaq teatrı yarandı. XX yüzilliyin əvvəllərində Abdulla Şaiqin, Abbas Səhhətin pyesləri milli uşaq dramaturgiyasının ilk nümunələri kimi uşaq teatrının da formalaşmasına zəmin yaratdı. Bu yolda əksər qələm sahibləri mücadilə aparmışdır. Belə sənətkarlarımızdan biri də əsrin ortalarında Azərbaycan uşaq dramaturgiyasını və teatrını öz pyesləri ilə zənginləşdirən Xanımana Əlibəyli olmuşdur. Şairənin 2008-ci ildə çap olunmuş "Əsərləri"nin ikinci cildi "Dovşanın ad günü", "Cunquş", "Kənd həkimi", "Aycan", "Gözəllər gözəli", "Nişanlı quş", "Ləpələrin nağılı" pyeslərindən ibarətdir. Milli uşaq dramaturgiyamızın dəyərli nümunələri sırasında olan bu pyeslər yeni nəslin tərbiyəsində əhəmiyyətli rol oynamışdır. Poeziyanın gözəl nümunələri ilə yaddaşlarda qalan Xanımana Əlibəyli dramlarını da şeirlə yazıb. Şairə gözəl bilirdi ki, dramın imkanları geniş olduğuna görə bu-

rada uşaqların xarakterinə, həyat tərzinə uyğun səciyyəvi cəhətləri aydın şəkildə əks etdirmək mümkündür. Kiçik tamaşaçıların çox sevdiyi və böyük maraqla izlədiyi bu pyeslər uşaqlar üçün sadə, aydın bir dildə təqdim edilmişdir.

Ümumilikdə uşaq ədəbiyyatının, o cümlədən, “Uşaq dramaturgiyasının mövzu, ideya-məzmun və bədii sənətkarlıq baxımından tədqiqata cəlb olunması Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının qarşısında duran aktual məsələlərdəndir. Hər şeydən əvvəl, sovet hakimiyyəti illərində hökm sürən siyasi ideoloji məfkurənin iflası nəticəsində həmin dövrün məhsulu olan ədəbibədii irsin yenidən təhlili, təfsiri, zamanın həqiqətlərini və problemlərini inikas etmə dərəcəsinin və ifadə şəklinin araşdırılması mühüm dəyər daşımaqdadır” (Məmmədova, 2008: 7). Azərbaycan uşaq dramaturgiyasının ötən əsrin 70-80. illərində yaranmış nümunələrini səciyyələndirən Sona Məmmədovanın fikirlərinə əsaslanıb, Xanımana Əlibəylinin də təxminən eyni dövrlərdə yazdığı pyeslərinə çağdaş milli-nəzəri fikir işığında yanaşmaq, bu əsərlərin teatr və dramaturgiyamızdakı yerini, inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirmək doğru hesab olunur.

1. Xanımana Əlibəylinin Pyeslərində Alleqoriya

Xanımana Əlibəylinin pyesləri yazıldığı dövrdə böyüməkdə olan uşaqların ədəbi zövqünün formalaşmasında müstəsna rol oynayıb. Şairə eyni mövzular seçib ki, dövrdən asılı olmayaraq, əsərləri hər zaman müasir səslənir, aktuallığı ilə diqqət çəkir. Onun pyeslərinin əksəriyyəti alleqorik səpkidə qələmə alınmışdır. Xanımanın pyeslərində də alleqoriya bir bədii ifadə, fikrin təcəssüm tərzini kimi işlənmişdir. Şairə simvolik - rəmzi məzmun daşıyan əsərləri ilə özündən əvvəlki əsərlərin davam və inkişafı olaraq alleqorikanın yeni, mükəmməl nümunələrini yaratmışdır. Onun alleqorik əsərlərində uşaqların şüuruna təsir edəcək mühüm problemlər qoyulmuşdur. Hər zaman folklordan qaynaqlanan Xanımanın pyeslərində də meyvələr, bitkilər, heyvanlar insana xas xüsusiyyətlərin daşıyıcısı kimi təqdim olunur.

“Maraqlı bir yol keçən Azərbaycan uşaq dramaturgiyası öz rüşələri ilə xalq ədəbiyyatına bağlıdır. Mütərəqqi ideyalar xalqın folklorunda əks olunmuş və uşaqların tərbiyəsinə müsbət təsir göstərmişdir. Əsasını həyat həqiqətləri təşkil edən bu ədəbiyyat balacaların ağına, şüuruna, fantaziyasına nüfuz edən, yazılı ədəbiyyatın inkişafında misilsiz rol oynayan bir mənbədir. Belə bir yaradıcılıq çeşməsi olmasaydı xalqın arzu və istəklərini sadə uşaq dilinə çevirib körpələrin tərbiyəsi ilə məşğul olan dramaturqlarımız da yetişməzdi. Müdrik xalq pedaqogikası tarixin sınaqlarından çıxmış, ən etibarlı tərbiyə vasitəsi olmuşdur.” (Xəlil, 2008: 249).

Xanımana Əlibəyli də bu zəngin xəzinədən daima bəhrələnmiş, bu yolla uşaqlara bir sıra əxlaqi dəyərlər, milli ruh aşılamışdır. Onun 1966-cı ildə yazdığı “Cunquş” pyesinin mövzusu xeyirxahlıqdan bəhs edir. Səkkiz şəkildən ibarət əsərin baş qəhrəmanı Cunquş adlı kiçik bir oğlandır. Pyesdəki hadisələr Cunquşla Yeltay arasında gedən gözəgörünməz, mənəvi mübarizə ətrafında cərəyan edir. Əsl adı Zəfər olan Cunquş müsbət qəhrəmandır, heç bir şəxsi mənfəət güdmədən ehtiyacı olan insanlara kömək edir. Xeyirxahlıq, yaxşılıq rəmzi kimi təqdim olunan Cunquşun adı ilə əməli arasında uyğunsuzluq olduğunu təsvir edən sənətkar uşaqlara demək istəyir ki, nəşə yaxşı əməl, xeyir iş görmək üçün xüsusi gücə, istedadla sahib olmaq gərək deyil. Bunun üçün istək olmalıdır. Cunquş el arasında yaşadlarından çox kiçik görünən uşaqlara verilən ləqəbdir.

Yeltay isə xaraktercə onun əksidir. “Nə verərsən?” deyə həmişə gözü onun-bunun əlindədir. Xanımanın Yeltay adı verdiyi mənfə qəhrəman adına uyğun olaraq yelbeyin təqdim edilmişdir. Yeltay:

Yelli yox, mən Yeltayam!

Qara, küləyə tayam (Əlibəyli, 2008: 213).

Xalqın şifahi ədəbiyyatında qar, külək mənfə obraz kimi təqdim olunur. Yeltayın da qara, küləyə tay təsvir olunması onun xarakterini bəyan edir. Əsərdə əsas məqsəd uşaqlara xeyirxahlığı sevdirməkdir. İnsanlıq, humanizm, hər şeydən əvvəl, insana qayğı, ona həssas münasibət bəsləmək, insan ləyaqətinə hörmət kimi fikirlər əsərin ideyasının istiqamətini müəyyənləşdirir. Əsərin sonunda Yeltay da anlayır ki, insanlara yaxşılıq etməkdən ötrü nəhəng olmaq gərək deyil. Hər kəs bacardığı yaxşılığı etməlidir.

Yeltay: Durnabaşı doğru deyir,

İnsan gərək versin xeyir.

Cunquş çoxdur ölkəmizdə,

Cunquşsunuz yəqin siz də.

Dünyada qalmaram mən tək,

Mütləq Cunquş olam gərək! (Əlibəyli, 2008: 219).

Əsasən alleqorik nağıllar üçün xarakterik olan antropomorfik təsəvvürlər - heyvanların insan şəklində canlandırılması, insan kimi danışdırılması, şəxsləndirilməsi Xanımanın bir sıra pyesləri üçün xarakterik cəhətdir. Əsas obrazları insanlar olan “Cunquş” pyesində durnaların, ilanın insan kimi dil açıb danışması - insanla heyvanların ünsiyyəti - uşaqlar üçün çox maraqlı olan bir dili ilə sözlənir: İlanın “Heç tutmuram sərçəni, // Neyləyirəm sancım səni. // Rəqs etməkdir sənətim, // Dəyişib xasiyyətim” fikrinə Cunquş “İlan elə ilandır, Yox, sözlərin yalandır!” (Əlibəyli, 2008: 208) deyə cavab verir. Göründüyü kimi, əsərdəki dialoqlar hadisələrin və konfliktin mahiyyətini açır, personajlar bir-birinin xarakterinin izahına və tamamlanmasına da kömək

edirlər. Durna obrazı da bu baxımdan səciyyəvidir. O, uşaqlara xeyirxahlığın hər yerdə olduğunu anladır:

Bir mənə vardır hər işdə,
Söyləyirlər ki, keçmişdə
Uçub kənarıyla dağın
Onlar göydə qanad çalır.
Ən çalışqan bir uşağın

Evi üstə lələk salır (Əlibəyli, 2008: 211).

Bu misralar uşaqlarda zəhmətə, əməyə məhəbbət yaradır, onlar çalışmağın gözəl bir iş olduğunu anlayırlar. Bundan başqa əsərdə vətənə məhəbbət, təbiət gözəlliklərinə vurğunluq, böyüklərə hörmət və ehtiram, cəmiyyətdəki eybəcər hallara nifrət, gücün birlikdə olması kimi insani keyfiyyətlər də tərənnüm olunmuşdur. Uşaqlarda kiçik yaşlarından insanlıq duyğularını oymaq, qorumaq məqsədi ilə qələmə alınmış bu cür pyeslərin ömrü də həmin mənəvi keyfiyyətlərin ömrü qədərdir. Cunuş əməlləri ilə sübut edir ki, xeyirxah olmaq üçün insana quru söz, mənasız canfəşanlıq lazım deyildir. Bunun üçün əməli iş görmək, mərdlik nümunəsi göstərmək lazımdır.

Bütün uşaqlar humanistdir. Böyük Xalq şairi Səməd Vurğunun da vurğuladığı kimi, “bütün insan xassələri uşaq aləmində mövcuddur. Biz uşaqla danışdığımız zaman insanla danışdığımızı, uşaq üçün yazdığımız zaman insan üçün yazdığımızı unutmamalıyıq” (Vurğun 2005: 139). Bu baxımdan, uşaqlar üçün müasir tərbiyə tələblərinə uyğun olaraq, humanist ideyaları ifadə edən əsərlər mümkün qədər çox yazılmalıdır. Xanımana Əlibəylinin yaradıcılığı da humanist ideyaları təbliğ edən fikirləri ilə seçilir.

2. Ə. Xanımanın Dramlarında Millî Kökə Bağlılıq

Tədqiqatçılar 1960-90-cı illər ədəbiyyatını səciyyələndirərkən bu dövrdə daha çox tarixi yaddaşın bərpası, milli-mənəvi dəyərlərə və kökə söykənən məqamların qabarıq nəzərə çarpanından bəhs açmışlar. Xanımana Əlibəylinin dram əsərləri zamanın tələbini ehtiva etmə gücünə malik olmuşdur. Bu pyeslərinin hər birində başlığa çıxarılan adlar mətnə uyğunluğu və zənginliyi ilə diqqəti çəkir. Bu baxımdan “Aycan” pyesi xüsusi olaraq diqqəti çəkir. “Aycan” iki pərdəli nağıl-pyesi həm alleqorik, həm də real hadisələr fonunda qələmə alınmış, təbiət mövzusu burada əsas götürülmüşdür. Müəllif burada bir sıra əhəmiyyətli məsələlərə diqqət çəkir. İxtisasca həkim olan Xanımana Əlibəyli güllərin, çiçəklərin faydasını yaxşı bilirdi. Bu bilgilərdən yaradıcı şəkildə faydalanan müəllif bitkilər aləmi, onların bəzi şəfaverici xüsusiyyətləri ilə uşaqları tanış edir.

Əsərə “Aycan” adının verilməsinə baxmayaraq, Aycan obrazı hadisələrin sonrakı inkişafında görünür. O, çəmənlikdə yuxuya getdikdən sonra baş

verənlər qeyri real dünyada davam edir, reallıqla yuxu paralel zəmində verilir. Məlum olduğu kimi, çox zaman bədii əsərin adı onun məzmunu, ideyası, daxili münasibətləri ilə uyğun götürülür. Əsərin adının düzgün seçilməsi əsərin ilk uğuru hesab olunur. Burada şairə rəğbət bəsləmədiyi – qanqala bənzətdiyi Aycanın adını sərlövhəyə çıxarıb. Xanımına Əlibəylinin pyeslərinə nəzər yetirdiyimiz zaman aydın olur ki, istər müsbət, istərsə də mənfi surətlər üçün seçdiyi ad şairənin həmin surətə münasibətindən doğur. Hər bir surət əsərin ümumi qayəsinə uyğun seçilmişdir. Həyatı, təbiəti, çiçəkləri sevən, göz bəbəyi kimi qoruyan Gülyazın adı ilə əməli arasında tam uyğunluq olduğunu görürük. Hər il yaz gələndə yeni-yeni faydalı güllər, çiçəklər əkib becərir. “Güllərim, xoş ətriniz // Ruh verir təbiətə” (56)-deyə onları əzizləyir. Qardaşı Aycan isə kobud, təbiətə, güllərə qarşı amansız münasibət bəsləyən biridir. Odur ki, bacısı onu qanqal adlandırır:

“Mən qanqal dedim sənə!

Çünki, qanqal da səntək

Qoymur açsın gül-çiçək” (Əlibəyli, 2008: 57).

Müəllifin xüsusi məqsəd üçün seçdiyi “Qanqal” adı Aycanın da qanqal kimi ziyankar bir xarakterə malik olduğunu ön plana çəkməkdən ötrüdür.

Sənətkar fikirlərini rəmzi adlar, eyhamlar vasitəsilə bildirir. Pyesdə rəmzi, simvolik mənə daşıyan Qərənfil obrazı yadları-qanqalları, alaqları çəmənlikdən-vətəmindən qovur. Şairə əsərdə balaca qanqalın dilindən verilmiş misralarda Qərənfilə “azadlıq gülü” adlandırır. Müəllif burada 1990-cı ilin 20 yanvarında xalqımızın başına gətirilmiş müsibətə işarə edir, o zaman qərənfil bir gecədə şəhidlərin al qanından cücərmiş “azadlıq gülünə” çevrildi. Bu “azadlıq gülü” öz qanı, canı bahasına düşmən tanklarının qabağında sipər olan vətən övladlarının bir gecədə qazandığı adıdır.

Qoy hazır olsun hərə.

Düşmənimiz yamandır,

Ayıq olun amandır”(Əlibəyli, 2008: 67)

– deyə haray qoparan Qərənfilin dilindən verilən bu fikir düşməne qarşı ayıq-sayıq olmağa səsləyir. Qərənfil gülü ağ-qırmızı rəngli xoş ətirli çiçək olmasına baxmayaraq, onun xarakteri pyesdə sonradan qazandığı ada “azadlıq gülü”nə daha çox uyğun gəlir. Xanımına Əlibəyli çox böyük məharət və sənətkarlıqla bu hadisəni xatırlatmaqla uşaqların təfəkkür tərzinin, mənəvi-əxlaqi tərbiyəsinin inkişafına, onlarda vətənpərvərlik duyğularının formalaşmasına çalışmışdır. Azərbaycanın üzbəüz qaldığı Qarabağ problemi, Ermənilərin torpaqları işğal etməsi, öz bütövlüyü uğrunda ayağa qalxan xalqın haqq səsinin boğulması milli təəssüb hissi güclü olan digər şairlər kimi Xanımına Əlibəylini də olduqca narahat edirdi.

Buradakı obrazlar, eləcə də təsvir olunan hadisə şərti səciyyə və məcazi mənə daşıyır. Paxıllıq, xəbislik, gözügötürməməzlik simvolunda çıxış edən “kol” obrazı da, ucalıq, mənəvi yüksəklik anlamı daşıyan “Qızılgül”, “Sevinc-gülü” da məcazi - mətnaltı mənaya malikdir.

Dramaturqun sənətkarlıqla yaratdığı Qanqal, Pıtraq, Çayır kimi obrazları ideyaya, məqsədə daha açıq xidmət edirsə, Qərənfil, Çobyas, İncigülü, Sevinc-gülü, Qızılgül kimi obrazlarında əsas fikir arxa planda verilmişdir. Göründüyü kimi, xeyirli çiçəklərə düşmən olan Qanqal, Pıtraq, Çayır və bayquş obrazları da bu cəhətdən maraqlı görünür. Bu obrazların daxili aləminin çirkinlikləri ona münasibəti formalaşdırır, adlar münasibətin ifadəçisinə çevrilir.

Pyesdə Azərbaycan ədəbiyyatında qədim dövrlərdən mövcud olan xeyirlə şərin, çirkinliklə gözəlliyin daimi mübarizəsi və bu mübarizədə xeyir əməlin, gözəlliyin qələbəsi öz əksini tapır. Bu da əsərin öyrədici, tərbiyəedici cəhəti kimi diqqəti çəkir. Müəllif demək istəyir ki, xarabalıqda təsvir olunan “ziyan-kâr alaqlar” müsbət qəhrəmanları nə qədər çıxılmaz vəziyyətə salmağa çalışsalar da, sonda hökmən haqq, ədalət, birlik qələbə qazanır. Bu cür ideya və mətləblər uşaq təfəkküründə müsbət təsir göstərir. Xanımana Əlibəyli obrazları yaradarkən işi, xeyirxah əməl və arzuları, yüksək idealları olan xarakterlərə üstünlük vermiş, onları xüsusi qayğı ilə təqdim etmişdir.

Böyük qanqalın dediyi “Güllər hardan aldı belə qüvvəti? // Kim verdi onlara bu fərasəti?” sualına əks-səda: “İnsan və həyat!” deyər cavab verilir. Təbiət alleqoriyasının üstünlük təşkil etdiyi “Aycan” əsərindəki əsas ideya bundan ibarətdir. Bəşərin əşrəfi hesab olunan insan həyatın, təbiətin ruh verici qaynağı, yaradıcısıdır. Xanımana Əlibəylinin yaradıcı təxəyyülündə əxlaqdidaktik görüşlərin tərcümanına çevrilmiş təbiət və insan motivləri demək olar ki, onun əksər əsərlərində geniş şəkildə əks olunub.

Arxivdə bu nağıl-pyesin “Zəfər gülü”, “Səadət gülü”, “Şehirli çəmən”, “İntişar gülü”, “Həyat gülü” adları ilə verilmiş variantları var. (Fond 438. Siy. №2 sax. vah. №48) Burdan da aydın olur ki, şairə adlandırmaya çox həssas yanaşmış, əsərin son variantını “Aycan” adlandırmışdır. Xanımana Əlibəylinin seçdiyi adların uşaq təfəkkürünə tam uyğunluğu obrazların səciyyəsinə, xarakterik cəhətlərinə, daxili aləmini açmağa xidmət edən bir keyfiyyət kimi həm də bədiiliyi şərtləndirir.

Meyvə-tərəvəzin, həşaratların iştirak etdiyi digər alleqorik əsər 1985-ci ildə qələmə alınmış “Gözəllər gözəli” ikipərdəli nağıl-pyesidir. Pyesin şairənin arxivində “Günəşin zərrələri” və “Meyvələrin bəhsi” adlı variantları da vardır. (Fond 438. Siy. №2 sax. vah. №54) Azərbaycan ədəbiyyatında bu və buna yaxın mövzuda çoxsaylı nümunələr var. Buna baxmayaraq, şairənin təqdimatında bu əsər orijinallığı ilə seçilir. Alleqorik pyes payız fəslində bir-biri ilə bəhsə girən, özlərini öyən meyvələrin mübahisəsi ilə başlayır. Bu

alleqorik pyesdə yeganə insan obrazı olan Fizu baba meyvələrin mübahisəsinə aydınlıq gətirir, onlara “hamınız gərəklisiniz, boş iftixarı, lovğalığı kənara qoyun, dostlaşın, birləşin” deyir. Meyvələri mənasız mübahisədən əl çəkməyə çağırır. Fizu babanın məsləhətindən sonra meyvələr səhvini anlayır:

“İndi bilirik kimdir
O gözəllər gözəli.
O kəsdir ki, gözəldir
Onun işi, əməli” (Əlibəyli, 2008: 140).

Sonda Fizu baba sözünü bitirib, buludlar arasına çəkilir. O, dastanlardakı Xızır peyğəmbəri xatırladır. Xanımana Əlibəylinin dramaturgiyasında xarakterik olan bir cəhət də diqqətimizi çəkdi. Bu da pyeslərin bir neçəsində yer almış ağsaqqal, müdrik qoca obrazıdır. Meyvələrə ağıllı, ibrətamiz məsləhətlər verən, yol göstərən Fizu baba, “Cunquş” pyesində Vəli baba, “Dovşanın ad günü” pyesinin son əlyazma variantında Meşəbəyi obrazı folklordan gələn ünsür kimi diqqət çəkicidir.

Müəllif düşmənin hiyləsinə aldananların, bir-birindən uzaqlaşmağın acı nəticələrini göstərir. Əncir:

Ay meyvələr,
Gəldim xəbər verim mən,
Aldatdı sizi düşmən.
Yaramaz Meyvəqurdu
Sizə bir tələ qurdu.
Meyvələr, qalmayın tək
Gəlin, gəlin birləşək!
Qoruyaq bir-birimizi.
Düşmən məhv etməsin bizi! (Əlibəyli, 2008: 139)

Pyesdəki əsas fikir bu misralarda verilib. Sənətkar kiçik yaşlı uşaqlara uzun-uzun nəsihət verməkdənsə, hər hansı bir ibrətamiz mövzunu əyani şəkildə göstərmyin daha uğurlu nəticə verəcəyinə inanara bu ideyanı qabardıb.

3. Ə. Xanımanın Dramlarında Günəş Obrazı

Xanımanın arxivində şərti adı “Günəşi axtaranlar” olan natamam pyes 1965-68-ci illərdə qələmə alınıb (Fond 438. Siy. №1 sax. vah. №21). Zənnimizcə, “Gözəllər gözəli” pyesi bu natamam qeydlərin əsasında yaranıb. (fond 438. Siy. №2 sax. vah. №54) Əsərin əvvəlindən belə məlum olur ki, şairə uzun bir araşdırma aparıb, Afrikada, Yunanıstanda yaşayanların günəş haq-qında fikirlərini, oralarda yaşayan dindarların öz həyatlarını günəşin yolunda qurban vermələrini, günəşin insanların həyatındakı rolunu qələmə alıb.

Günəş obrazı şairənin həmişə diqqətində olmuşdur. Yaradıcılığında zaman-zaman bu mövzuya qayıtmaq ehtiyacı hiss etmişdir. Əlyazma şəklində olan

“Naməlum pyes”də beşinci şəkil “Yarasaların bayramı” adlanır. (Fond 438. Siy. №2 sax. vah. №47) Qaranlıq bir meşədə yarasalar günəşin oğurlanmasına şadlanırlar. Meyvələr birləşib günəşi axtarırlar. Gəlib Afrika səhrasına çıxırlar. Sonda Günəşi tapırlar. Günəş və onun dostları qalib gəlirlər. Günəş sevinclə hər tərəfə nur saçır. Nəğmə oxuyur. Qanqal və yarasanın mənfi obraz kimi təsvir olunduğu pyesdə işığın qaranlığa, yaxşı əməl sahiblərinin pis niyyətli insanlara qalib gəlməsi və s. fikirlər, ideyalar “Avesta”dakı fəlsəfi konsepsiya ilə bağlanır.

Ümumiyyətlə, Xanımana Əlibəylinin yaradıcılığında günəş bir xətt kimi keçir, şeirlərində, poemalarında tez-tez günəşə müraciət edən şairə pyeslərini yazarkən də günəş obrazından dönə-dönə yararlanıb. Bunu nəzərdə tutan uşaq yazarı Mina Rəşid yazır: “Xanımana Əlibəylinin misralarının içərisindən tez-tez günəş gülümsəyir. Bu da təsadüfi deyil, günəş onun qəlbindən boylanır. Səmimiyyət isə həmişə qalib gəlir” (Rəşid, 2019: 6). Şairənin qızı Gülnar Abdullabəyovanın fikrinə görə isə anasının öz əsərlərində tez-tez Günəş obrazına müraciət etməsinin bir səbəbi də onun ailədə nəslin, soyun, həyatın davamı hesab etdiyi uşağı günəş kimi görməsidir. Nizaməddin Şəmsizadə isə Xanımanın günəşə sevgisini belə dəyərləndirir: “Xanımana Əlibəyli uşaqla bərabər Günəş olmağın poetik yolunu tapdı” (Şəmsizadə, 2010, 25 iyun, 4). Zənnimcə, bu pyesləri qəlbini hərəkətilə qızdıran, şairənin daxili aləminin pıçıltısından doğan Günəş obrazı Xanımanın öz obrazıdır - yəni “ana” obrazıdır, ana adı ilə qoşa çəkdiyimiz “vətən” obrazıdır, sənətkar ana vətəni düşmənlərin-yarasaların, qaranlığın əlindən xilas etməyin vacib oldu-ğunu uşaq diliylə anladır. Bunu “Günəşi içənlərin türkü” yazısında Elnarə Akimova belə ifadə edir: “Ədəbiyyat yarandığı gündən ondakı kosmoteosentrik başlanğıc daim güclü olmuş, dünyanı küll halında görmək arzusu, təbiət hadisələrinin insanın arzuları ilə harmoniyası, qlobal vəhdət prinsipi qabarıqlığı ilə seçilmişdir” (Akimova, 2019, 22 iyul: 3).

4. Ə. Xanımanın Dram Yaradıcılığında Folklordan Bəhrələnmə

Xanımanın dram yaradıcılığında folklordan istifadə geniş şəkildə özünü göstərir. O, ən gözəl bədii təsvirləri, simvol-rəmzləri, məhz təbiət mənzərələri fonunda, bitki, heyvan və nəbatat aləminin və s. timsalında təqdim etmişdir. Təbiət alleqoriyası yer almış pyeslərdəki parçalar, alleqorik dil, təsvir və ifadə baxımından xeyli maraqlıdır. Xanımana Əlibəylinin iki pərdəli “Nişanlı quş” pyesindəki folklor üslubu romantizmdən qaynaqlanır. “Meşə həkimi” adlı kiçik poemasının əsasında qələmə alınmış ikipərdəli “Nişanlı quş” pyesinin arxivdə “Ağıllı quş”, “Şəfalı quş”, “Meşə həkimi” adlı variantları var. (Fond 438. Siy. №2 sax. vah. №55) Birinci pərdə ətirli, tərəvətli, gözəl bir meşənin təsviri ilə başlayır. Bu gözəlliyin içində qoca Palıdın qəmli nəğməsi eşidilir:

Mən palıdam, yüzdən artıqdır yaşım,
Tufanlara əyilməyibdir başım.
Göy gurlasın! Neyləyə bilər mənə?
Rişələrim uzanıb lap çəmənə.
Bir budağım quruyur birdən-birə,
Qorxuram ki, o məni vursun yerə.
Biz palıdlar həm möhkəm, həm ucayıq,
Bizdən yaranıbdır sualtı qayıq,
Uzaq səfərlərə çıxan hər qatar.
Palıd insanlara köməyə çatar (Əlibəyli, 2008: 228).

Xalq arasında palıd ağacını xeyirxahlıq simvolu kimi qəbul edirlər. Müəllif palıdın faydalı keyfiyyətlərini səsləndirməklə balacaları məlumatlandırır, uşaqların təbiət hadisələri haqqındakı təsəvvürlərini genişləndirir, digər tərəfdən daha mühüm məqsəd və qayə izləyir. Xanımana Əlibəyli bir həkim kimi min bir dərddin dərmanı olan bitkilərin, vitaminlərlə zəngin meyvələrin, oksigen mənbəyi olan yaşıllıqların rolunu, əhəmiyyətini gözəl bilirdi. Həyat üçün zəruri olan varlıqlardan biri də ağacdır. Qədim dövrlərdən Azərbaycanda yaşayan bir çox Türk tayfaları el-obanı, yurdu, vətəni qoruyan ağacı müqəddəs qəbul etmişlər, tarixin hər dönəmində ona etiqad etmişlər. Belə ki, ağac həyat bəxş edən ana-ata, başlangıç simvolu kimi dəyərləndirilmişdir. Ağac qoruyucu qüvvə, himayə edəndir, sözün əsl mənasında Vətəndir. Palıd pyesdə bu funksiyaları icra edir. Meşənin böyüyü kimi təqdim olunan ağac bir budağının qurumasından təşvişə düşüb, Küləyi, Suyu köməyə çağırır. Onlardan imdad diləyir: “Getmə, getmə, gəl bəri, // Kömək elə, pozulubdur səhhətim.” Kökünə, soyuna biganəliyin acı nəticələr verməsinə işarə edir.

Palıd: Mən belə bir qoçaq bilməzdim səni,
Sən bu xəstəlikdən qurtardın məni.
Yarpaqlarım göyərdi atlas kimi,
Sən bu gündən oldun meşə həkimi” (Əlibəyli, 2008: 237).

Ağacdələn quşu Palıdı xəstəlikdən xilas etdiyi üçün, öz zəhmətinin əvəzində aldığı yarpaqdan döşü yamyaşıl rəngdə olur. Döşündəki yaşıl atlas yarpaq nişanı ilə bütün quşlardan seçilən Ağacdələn süjet xəttində iştirak etsə də, bir obraz kimi hadisələrin inkişafında fəal iştirak etmir, dramaturji əhəmiyyət daşıya bilmir, tamaşaçılar əsərin sonunda aparıcının verdiyi məlumatdan anlayırlar ki, Qoca Palıdın xilaskarı odur. Palıd: “Gözlədim açıldı səhər nəhayət, // Nə gözlədir günəş dolu təbiət”. Səhərin açılması, günəşin doğması ilə Palıdın xilasını arasında harmoniya yaradır. Sənətkar uşaqları təbiəti sevməyə həvəsləndirir, onlarda təbiəti qorumağa maraq yaradır. V.Q.Belinski yazırdı: “Uşaqlar üçün təbiətdən yazan müəllif gərək təbiəti və psixologiyasını yaxşı bilsin. Öz fikrini quru dillə yox, maraqlı, nağılla, lövhələr, şəkillər, hərə-

kətlərlə, hiss və həyacanla çatdırsın. Onda uşaqlar vətəni, təbiəti yaxşı duyar, onun gözəlliklərindən estetik zövq ala bilərlər.” (Belinskiy, 1961: 35).

Şairə süjetdə konfliktin həllinin balacalar üçün anlaşılıqlı olmasına çalışıb. Pyesdə iştirak edən surətlər Qoca Palıd, Su, Külək, heyvanlardan Bayquş, cüyürlər və sərçələr aydın bədii dillə danışaraq özlərini mənalı şəkildə səciyyələndirirlər.

“Nişanlı quş” pyesində müəllifi düşündürən başlıca məsələ uşaqların əxlaqı, təlim-tərbiyəsidir. Uşaqlar təbiəti səhnədən daha yaxşı öyrənir, yadda saxlayır. Şairə uşaqlara çalışqanlıq, qayğıkeşlik, mehribanlıq, düzlük, əməksevərlik və b. nəcib sifətlər aşılayır, onları mənəvi-əxlaqi cəhətdən yüksəltmək, ləyaqətli və gərəkli adamlar kimi yetişdirmək məqsədi izləyir. Sənətkar uşaq psixologiyasını təbiət təsvirlərində çox gözəl əks etdirmişdir. Xalq şairi Rəsul Rza bu barədə belə yazır: “Bir şeyi həmişə yadda saxlamaq lazımdır, uşaq qəlbi mum kimi yumuşaqdır. Onunla çox ehtiyatla hərəkət etmək lazımdır ki, şikəst olmasın. Dil, mövzu, obraz və xarakterlər uşaqların ruhuna uyğun olaraq seçilməli, yaradılmalıdır.” (Rza, 1967: 290). Xanımana Əlibəylinin qaldırdığı məsələlər bəşəri-humanist keyfiyyətlərin qorunması ilə bağlıdır. Uşaqlarla yaxın təmasda olan Şairə onların daxili aləminə nüfuz etməyi bacarmış, uşağa həyatın müəyyən sirlərini öyrətməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur. Bu da çox şübhəsiz ki, onun dramaturgiyasında fikrin parlaq ifadəsini, forma gözəlliyini şərtləndirən amilə çevrilmişdir.

Ömrünün ahıllıq, müdriklik çağında qələmə alınmış pyeslər humanist davranış və hərəkətlərin, yüksək əxlaqi dəyərlərin, doğruluq, xeyirxahlıq, mərdlik, saf məhəbbət, əhdə sədaqət duyğularının təbliğ və tərənnümünə yönəlmişdir. Belə pyeslərdən biri də alleqorik mövzuda yazılmış “Ləpələrin nağılı”dır. Xanımana Əlibəyli “Ləpələrin nağılı” və “Mərcanqulu əfsanəsi” poemalarının sujeti əsasında “Ləpələrin nağılı” adlı dram əsərini qələmə almışdır. Əsər Su Pərilərinin dilindən söylənilən nağılla başlayır:

Biri vardı, biri yox,
Bu dənizin dibində
Hər kipriyi iti ox
Qanlı əli cibində
Dəniz qulduru vardı
Axşamacan çapardı
Öz qırmızı atını (Əlibəyli, 2008: 221).

Müəllif su pəriləriylə bağlı mifoloji rəvayətlərdən yaradıcı şəkildə qaynaqlanır. “Pəri” mələk, qənirsiz gözəl, ilahi aləmlə bağlı obraz anlamında şifahi xalq ədəbiyyatında geniş yayılmışdır. Folklor qaynaqlarında adətən, bəni-insandan qaçan, təsadüflər nəticəsində nağıl qəhrəmanlarının gözüne görünən su pəriləri bəzən dəryadan çıxar, günəşin ilıq şüaları altında dara-

narlar. Pərilərin gözəlliyi qarşısında huşunu itirən nağıl qəhrəmanları bu gözəlliyi unuda bilməzdilər. Pəri gözəllik, saflıq, təmizlik, paklıq ilahəsidir. Xanımananın dramaturgiyasında sözü gedən folklor obrazının bu səciyyəsi rəmzi-məcəzi mənada öz inikasını tapır.

5. Xanımananın Pyeslərində Reallıq və Qeyri-Reallıq

Dramaturqun əvvəlki əsərlərindən fərqli olaraq, bu pyesdə hadisələr dramatik şəkildə inkişaf edir, konfliktin folklor motivi əsasında həll olunması müəllifin uğurudur. Su adamının, heyvanların ünsiyyəti - reallıqla qeyri-reallıq paralel xətlər kimi bir-birinə asanlıqla qovuşduğundan gözlənilən nəticə hasil olur. Pərilər, dəniz mərcanı, balıqlar, qurbağa, quldurun atı insan kimi danışır. Əsərdə Xanımananın uşaq və gənclərin dünyasına münasibəti yalnız hadisələrin dramaturji təsvirində deyil, ona yanaşma və təsviretmə metodunda da aydınca hiss edilir. Müəllif insan talelərini mənəvi-əxlaqi problemləri yarısı insan, yarısı balıq olan Qulunun, su pərisi Mərcanın, Dəniz quldurunun ünsiyyəti prosesində təsvir edir. Bu personajlar maraqlı danışmaları ilə dolğun səciyyələndirilmişdir.

Dəniz qulduru:

Əzəziləm necə də!

Hamı məndən bezərdi.

Mən balığa bir gündə

Ölüm hökmü yazaram (Əlibəyli, 2008: 223).

Amansızcasına sevənləri məhv edən, həm atı, həm də özü qəddar olan quldurun xarakteri bu sətirlərdə aydınlaşır.

Xəbərçi qurbağa:

Odur Quluyla Mərcan

Bura üzürlər, ay can!

Güdüm görüm neynirlər,

Sonra əlüstü xəbər verim

Cəsür Dəniz qulduruna (Əlibəyli, 2008: 226).

Əsərlərinin bir çoxunda olduğu kimi, burada da yaxşılıqla pislilik arasında gedən mübarizə təsvir edilir. Xəbərçiliyin, paxıllığın yaxşı keyfiyyət olmadığı uşaqlara məlum olur. Alleqorik obrazlar üzərində qurulmuş bu pyesin dili çox sadə, axıcıdır. Yeniyetmələr üçün yazılmış əsərdə sevgi, əhdə sədaqət kimi keyfiyyətlər aşılır.

Qəddar ürəklərin xudbinliyindən

Sevənlər əbədi əziyyətdədir.

Sevgilə qurtarar bu dünya kindən,

Sevin, nicatımız məhəbbətdədir (Əlibəyli, 2008: 227).

Qulunun dilindən verilən bu bənddən doğan ideya mənzum dramaturgiyamızın banisi böyük Hüseyn Cavidin “dünyanı sevgi və gözəllik xilas edəcək” fikri ilə səsləşir.

Sevsəniz zülmətin sınır qüruru,

Sevin ki, eşqiniz qoy olsun duru (Əlibəyli, 2008: 227).

Amma dramla poema arasında bəzi fərqli məqamlar vardır. Belə ki, poemanın sonunda xoşbəxt olan gənclərin aqibəti pyesdə faciə ilə bitir. Qulu və Mərcan qovuşa bilmir, quldurun qılıncının qurbanına çevrilirlər. Pyes ənənəvi sonluqdan fərqli olaraq, şərin qələbəsi ilə bitir.

Görkəmli şairə özünün humanist və maarifpərvər baxışlarını rəmzi-məcəzi hadisə və obrazlar vasitəsi ilə böyük məharətlə canlandırma bimişdir. Personajların qarışıq şəkildə təqdimi (həm insan, həm də heyvan) Xanımananın dramaturgiyasının özünəməxsusluğunu ifadə edən əsas faktorlardan biridir. Bu da mühitin mənzərəsini yaratmaqla bərabər uşaqlarda dərin maraq oyadır. Dramaturqun el-obadan, xalq həyatından götürdüyü bu qəbildən olan folklor nümunələri onun əsərinin orijinal mifopoetik səciyyə qazanmasında mühüm rol oynamışdır. Göründüyü kimi, uşaq xəyalını inkişaf etdirməkdən ötrü nağıllardan bəhrələnen sənətkar daha çox romantik ruhlu pyeslər yaratmağa üstünlük vermişdir.

Xanımana Əlibəyli “Uşaqlar səadətimizdir” məqləsində yazırdı: “Əsərdə hadisənin, süjetin qeyri-təbii uzadılması uşağın fikrini yayındırır, onu məqsəddən uzaqlaşdırır. Mən bu kimi müasir məsələlərə öz yaradıcılığım da ciddi yanaşıram.” (Fond 438. Siy. №1 sax. vah. №25 s2). Müəllifin istər “Ləpələrin nağılı”, istərsə də “Nişanlı quş” pyesləri bu düşüncəyə uyğun olaraq yığcam şəkildə təqdim olunmuşdur.

Maraqlıdır ki, Xanımananın yaradıcılığında daha çox kiçikyaşlı uşaqların tərbiyəsinə geniş yer verilmişdir. Beləki, “Dovşanın ad günü”, “Aycan”, “Gözəllər gözəli”, “Cunquş”, “Nişanlı quş” pyesləri əsasən kiçik yaş səviyyəsində olan uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuş, “Ləpələrin nağılı” və “Kənd həkimi” pyesləri isə yeniyetmələrin maraq dairəsinə uyğun olaraq qələmə alınmışdır.

İki pərdəli, dörd şəkili “Kənd həkimi” pyesində gəncləri düşündürən problemlərə diqqət yetirən müəllif bir sıra əxlaqi-mənəvi keyfiyyətləri önə çəkmişdir. Əsərdən məlum olur ki, Masallıda, onun kəndlərində həkim kimi çalışan Yeganə obrazı Xanımana Əlibəylinin öz prototipidir. Məlumdur ki, Tibb İnstitutunu bitirən Xanımana təyinatını Masallı rayonuna alır. Bir müddət orada həkim kimi çalışır. “Noğul kimi şipşirin” adlanan müsahibədə şairə deyir: “Təbiəti, gülləri, çiçəkləri, insanları Masallıda tanımışam. Əsl həyatı, hətta şairliyi də Masallıda öyrənmişəm. Masallıda keçən günlərimin yarısından çoxunu qələmə alsam da, dörd il qayğımı çəkən adamların borclarını layiqincə

ödəyə bilmərəm”. Xanımına Əlibəylinin uşaqlıq dövrü, təhsili, mühiti və keçirdiyi həyat tərzinin yaradıcılığına böyük təsiri aydın görünməkdədir.

“Kənd həkimi”ndə yuxarıda haqqında bəhs etdiyimiz pyeslərdən fərqli olaraq, nə heyvanlardan, nə də bitkilərdən danışılır, burada insan, onun işi, gücü, başqalarının rifahı, mənafeyi naminə çarpışması daha qabarıq görünür. Uşaqları mübarizəyə, inkişafa hazırlayır. Pyes real həyatı göstərməklə yanaşı, müəllif üslubunu da nümayiş etdirir. Arxivində 1978-ci ildə qələmə alınmış “Mamılmatan” adlandırdığı komedyanın üç variantına (Fond 438. Siy. №2 sax. vah. №64), 1984-cü ildə yazılmış “Sübhü küçəsində bir qız” adlı pyesin əlyazma şəklində olan dörd variantına rast gəldik. (Fond 438. Siy. №2 sax. vah. №56) Oxsar süjet və xırda dəyişiklik edilməklə yaradılmış personajlar qalerası onu deməyə əsas verir ki, hər iki əsər “Kənd həkimi” pyesinin ilkin variantlarıdır. Pyesin qəhrəmanı Yeganə ali məktəbi bitirdikdən sonra, anasının etirazına baxmayaraq Bakıda təhsilini davam etdirməkdən imtina edərək kəndi seçir, həkim kimi insanların qayğısına qalmağa başlayır. Əsər Mustafa Sübhü küçəsində toyun təsviri ilə başlayır. “Vağzal” sədaları ilə başlayan pyes “Vağzal” sədaları ilə də bitir.

Pyesdə heç bir zəhmət çəkmədən hazır yemək, isti otaq, maşını olan qönçədodaqlı, ağ buxaqlı mamılmatan axtaran Akif tənqid olunur. Sonda Akifin islah olunduğunu görürük. Əsərdə yaxşı ilə pis yanaşı qoyulur. Çayırinski kimi mənfi surətin yaramaz əməlləri müsbət planda verilmiş gənc aspirant Əlizadə vasitəsilə pislənir. Zaman, Tacə kimi personajlar dramın süjet xəttində epizodik görünməsinə baxmayaraq, ağıllı məsləhətləri, xeyirxahlıqları ilə yadda qalırlar. Əsərin dili sadə, təbii və aydındır, canlı danışiq dilinə məxsus olan atalar sözləri və məsəllər, yumorik ifadələrlə zəngindir. Sənətkar gözəl bilirdi ki, dilin kökü xalqın yaratdığı el ədəbiyyatındadır, o, da bu incilərin itib-batmaması üçün bacardığı qədər çalışmışdır.

Xanımına dram yazarkən əsərin qayəsini əvvəlcədən müəyyənləşdirmiş, hansı bir fikri təbliğ etmək istədiyini özünə aydınlaşdırmışdır. Şairənin qeydlərinin birində belə bir fikir yer alır: “Qəlbimi daim təlatümə gətirən çoxdankı bir arzum vardır. Yaxşı tanış olduğum təbabət aləmindən bir əsər yazmaq. Hazırda həmin mözuya həsr olunmuş “Can, həkim” adlı pyes üzərində işləyərəm” (Fond 438. Siy. №1 sax. vah. №25 s2) Lakin nə arxivdə, nə də Xanımınanın çap olunmuş əsərlərinin arasında 1960-cı illərdə yazdığı “Uşaqlar səadətimizdir” məqaləsində göstərdiyi bu adda pyesinə rast gəlmədik. Buna baxmayaraq, demək olar ki, bütün pyeslərində təbabət aləmindən – bitkilərdən, onların faydalarından bəhs etmişdir. 1968-ci ildə qələmə alınmış “Naməlum pyes” (Fond 438. Siy. №2 sax. vah. №47) adlı 52 səhifəlik bir əlyazmada həkimlik sənəti təriflənir. Burada Qızılgül ağxalətlı həkimdir. Nə-rin, mixəyin, razıyana və gənəgərçəyin, əncirin faydası haqqında uşaqların anlaya

biləcəyi bir dildə məlumat verilir. Əsərin sonunda Günəş və onun dostları qalib gəlirlər. İşığın qaranlığa qalib gəlməsi yaxşı əməlin pis niyyətli insanlara qalib gəlməsi kimi göstərilir. Qanqal, yarasa mənfi obraz kimi təsvir olunur. Ədibin əsərlərində hər şeydən əvvəl onun həkimliyi özünü büruzə verir. Bu əsərləri yazarkən müəllif öz kiçik oxucularının maraq və psixologiyasını nəzərə almış, onlara yüksək mənəvi keyfiyyətlər aşılamaq məqsədi güdmüşdür. İmamverdi Əbilov yazır: “Uşaqlarda möhkəm xarakter tərbiyə etmək ədəbiyyatımızın ən aktual problemlərindəndir. İstiqbalımızı etibar etdiyimiz indiki balacaların yüksək ideyalıq ruhunda tərbiyə olunma-sında onlar üçün yazılmış əsərlərin qəhrəmanlarının taleyi həlledicidir. Aydın məsələdir ki, uşaqlar özlərini kitabdakı qəhrəmanlara oxşatmağa çalışırlar. Bir cəhəti də unutmamalıyıq ki, tənbelliyin, simasızlığın, maymaqlığın, qorx-aqlığın tənqidi və ifşası nəticə etibarlı ilə kiçik vətəndaşlara mənəvi keyfiyyətlər aşılayır. Çünki böyükler kimi, onlar da hamı tərəfindən nifrət olunan adamlara oxşamaq istəmzlər..” (Əbilov, 1971: 98).

Bədii yaradıcılığa çox erkən yaşlarında başlayan Xanımana Əlibəyli pyeslərini ömrünün ahıllıq çağlarında, dünyaya baxışlarının, həyat haqqındakı fikirlərinin daha da kamilləşdiyi bir zamanda (həm də artıq sovet imperiyasının tənəzzülünün, sonunun yaxınlaşdığı vaxtda) qələmə almışdır. Görkəmli rus şairi və dramaturqu N.V.Qoqolun belə bir fikri var: “Səhnəsiz dram bədənsiz can kimidir”. Xanımana Əlibəylinin də ən böyük arzusu əsərlərinin səhnələşdirilməsi idi. Onun pyesləri uşaq dramaturgiyasını yeni-yeni ideyalarla, obrazlarla zənginləşdirmiş, xüsusən də nağıl motivləri əsasında qələmə alınmış pyesləri öz ətrafına çoxsaylı oxucu və tamaşaçı yığa bilmişdir. Bu pyeslər müasirlik keyfiyyətinə, balacaların həyatında oynadığı roluna görə zaman-zaman rejissorlar tərəfindən xatırlanır, dönə-dönə səhnələşdirilir.

Nəticə

Bu yazıda Xanımanın dramaturgiyasının bəzi məqamlarına nəzər yetirdik, belə bir həqiqəti yəqin etdik ki, sənətkar bu janrın yaradıcılıq imkânlarını genişləndirən, ona struktur, mövzu, ideya, ifadə vasitələri və problematika baxımından zənginlik və yenilik gətirən uşaq. Dramaturqlarındandır Tərbiyəedici xarakter daşıyan bu pyeslərdə həm realist, həm də romantik ünsürlər sənətkarın dramaturgiyasının başlıca xüsusiyyətlərindən biri kimi diqqəti cəlb edir. Uşaqları düşünməyə, gülməyə sövq edir. Pyeslərin heç birində müəllif müdaxiləsinə rast gəlmirik. Verilmiş remarkalar ənənəvi dramaturgiyaya uyğun şəkildədir. Müəllif yeri gəldikcə uşaqlara hadisələrin cərəyan etdiyi məkan, zaman haqqında konkret məlumatlar verir. Hər bir pyesdə iki-üç monoloqa rast gəlmək mümkün olur. Şairə uşaqların yaş səviyyəsinə uyğun olmayan danışiq və davranışlardan mümkün qədər az istifadə edib. Hər zaman

dram janrının tələblərini qorumağa müvəffəq olub. “Dovşanın ad günü”, “Aycan”, “Gözəllər gözəli”, “Kənd həkimi”, “Cunquş”, “Ləpələrin nağılı”, “Nişanlı quş” pyeslərinin hər biri milli ruhu ehtiva edən poetik nümunə səviyyəsinə yüksələ bilib.

KAYNAKÇA

- Akimova, Elnarə; (2019, 22 iyul); “Günəşi içənlərin türküsü”, “Ədəbiyyat qəzeti”, Bakı.
Azərbaycan Respublikası Milli Arxiv İdarəsi Salman Mümtaz adına Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət arxivi. Fond 438. Siyahı. №1.
Azərbaycan Respublikası Milli Arxiv İdarəsi Salman Mümtaz adına Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət arxivi. Fond 438. Siyahı. №2.
Belinskiy, Vissarion; (1961, N6); “O detskoy psixologii”. Jurnal “Semya v škole”.
Əbilov, İmamverdi; (1971, 27 oktyabr); “Kiçiklərin böyük tələbi”, “Kommunist” qəzeti, Əlibəyli, Xanmana; (2008); Əsərləri, İki cildə. II cild. Bakı: Avrasiya press.
Xəlil, Zahid; (2008); Seçilmiş əsərləri, VI cild, Bakı: ADPU nəşriyyatı
Məmmədova, Sona; (2008); Azərbaycan uşaq dramaturgiyası 70-80-ci illərdə, Bakı. Dissertasiya.
Rəşid, Mina; (2019, 6 aprel); “Günəş olaram mən də”, “525-ci qəzet”, Bakı.
Rza, Rəsul; (1967); Mənim fikrimcə, Bakı: Azərneşr.
Şəmsizadə, Nizaməddin; (2010, 25 iyun); “Ülviyyət aləminin poeziyası”, “Ədəbiyyat qəzeti”, Bakı.
Vurğun, Səməd; (2005); Seçilmiş əsərləri, Beş cildə. V c. Bakı: Şərq-Qərb.